

RONDALLES INÈDITES

Cosme Aguiló

INTRODUCCIO

En un article recent, aparegut a "Lluc" en el número extraordinari dedicat a *La nostra cultura popular*,¹ manifestava haver recollit algunes rondalles inèdites en el terme santanyiner, concretament dins l'espai lateral i arcaïtzant d'Es Llombards, a la vegada que publicava la primera d'elles sota el títol *Es porquer d'Es Camp d'en Torrella*.

Avui insistiré en el tema donant a conèixer la segona d'una sèrie que, sortosament i amb sorpresa per part meua, en el decurs del darrer semestre, s'ha vist incrementada amb noves aportacions, procedents de les mateixes fonts.

La finalitat a què apunta aquest treball és la transcripció d'una variant no publicada fins ara d'una rondalla ben coneguda, juntament amb l'estudi dels caires que en primer lloc consider més suggestius, deixant de banda, per ara, el seu indubtable interès lingüístic. He de manifestar que, a Mallorca, ja foren recollides dues variants del mateix conte per dos eminents folkloristes. La primera, que anomenaré A, la recopilà Mn. Alcover i, localitzada a Manacor, figura al tom XII de l'edició definitiva del seu monumental aplec. La B és fruit de les recerques de P. Rafel Ginard, troba el seu escenari dins les

muntanyes d'Artà, i fou publicada a "Lluc" en el número abans mencionant.²

La variant C, procedeix d'Es Llombards; això fa que la dispersió dins l'àmbit geogràfic s'allargui d'extrem a extrem per tot el llevant mallorquí. En serv quatre versions, C₁, C₂, C₃, C₄, aconseguides les dues primeres d'un sol comunicant³ i les altres dues d'un altre.⁴ Com que la versió C₁ no fou registrada en cinta magnetofònica, abandonaré la idea de la seva transcripció.

Crec que la valoració d'aquesta variant ve condicionada precisament per la consecució de dues versions de cada un dels informadors, cosa que possibilita la coneixença aproximada del grau d'alteració que sofreix una variant, no solament al passar d'un a altre comunicant, sinó també per boca del mateix individu quan ha transcorregut un lapse prudencial de temps, que oscil·la, en el nostre cas, entre els sis i els nou mesos.

L'ESCENARI NATURAL

Es Rafal des Porcs és un latifundi que eixampla els seus dominis al sud-est del terme, quasi tocant el petit nucli d'Es Llombards, i seguint la vorera de mar amb una llarga costa no profanada amb cap casta d'activitat humana, una costa aspra al mateix temps que bella, amb pocs recers, i sovint amb espadats d'altura

(1) "Lluc". Número extraordinari, Maig-juny 1980; p. 40.

(2) Id., p. 24.

(3) Bartomeu Burguera Vidal, à. "Cantó". 63 anys.

(4) Maria Vidal Salom, à "Traginer". 86 anys.

atrevida. El paisatge mostra una terra prima amb l'agreu-
jament de la sequedat, on Sa Bassa de sa Vinya envoltada
de matotes de rondalla fa tot el que pot per a fer
les funcions d'un petit oasi. En alguns sementers el sòl
és excepcionalment profund i no mostra la blancor calci-
nada tan característica de les tenasses de la marina. Una
antiga sínia, prop de les cases, exhala llastimosament
dins un clos els darrers efluvis del record de la dominació
musulmana, quan aquest lloc, que es deia Benigebidí, en-
cara no s'havia anexionat la veïnada alqueria Almunia.
L'espai inconcreable, prop de la mar, l'ocupa una garriga
d'ullastres, i, terra endins, un pinar molt peculiar, de so-
tabosc esclarissat, amb pins alts i drets, de soques netes
de branques i curuculls horitzontals que confereixen al
conjunt la religiositat d'un pal·li monumental. Adjun-
tem a tot això una abundor de vestigis de vellíssimes
ocupacions humanes, amb restes talaiòtiques a betzep,
també les goles monstruoses d'avencs quasi dantescs,
i de coves gairebé inaccessibles pels humans, però que
són cau d'una salvatgina mereixedora dels honors d'he-
roi per la seva resistència a les pressions de caçadors
sense escrúpols. Tot això i la presència d'una antiga
torre voltada de fantàstiques bruixeries,⁵ amb l'afe-
gitó de diverses llegendes que han germinat pel ma-
teix indret, crec que ha estat la causa que ha fet que
la nostra rondalla trobàs, de cara al seu arrelament,
un camp fèrtil i excel·lentment adobat.

ELS ELEMENTS UNITARIS DE LES TRES VARIANTS

Hi ha alguns trets que evidencien que aquestes narra-
cions són simples variants formals d'una mateixa ronda-
lla, ja que són elements comuns a totes les recopilacions.
Exposats breument són els següents:

—El personatge protagonista és sempre un esser
monstruós, per tant amb gran poder físic, superior en
potència a tots els altres personatges que hi intervenen,
però les seves facultats per a destriar l'engany dels seus
enemics són esquifides i és capaç de travelar un pic i un
altre amb el mateix obstacle.

—Els altres personatges, animals generalment i per-
sones excepcionalment, són en contrapartida dèbils fí-
sicament, però vius com a centelles, i en les més difí-
cils situacions se serveixen d'una estratagema per a bur-
lar el poder del seu enemic.

—En les tres variants el monstre es topa amb bestiar
eguí i porcí.

—La mort del monstre mai no la porta a terme un
animal, sinó l'element humà, que mostra així el poder
i la superioritat que té sobre la resta de la creació, i fa
ver aquell adagi que diu que val més enginy que força.

LES DIVERGÈNCIES PRINCIPALS

—En la variant A el monstre protagonista és un ge-
gant, en la B és un drac, i en la C és un lleó.

—Les topadisses del monstre amb el bestiar oví es
reparteixen de la forma següent: en la variant A són
quatre xots, en la C₁ - C₂ una ovella amb el seu petit
i dos xots, en la C₃ - C₄ dos xots. Manca aquesta es-
cena a la variant B on és substituïda per una dona i el
seu petit.

—En les variants B i C hi ha un monòleg final, on el
protagonista considera les pròpies desgràcies i s'adona,
massa tard, de la poca astúcia del seu procediment. En
la variant A aquest monòleg és suplantat per una escena
amb un pastor.

—El protagonista de la variant A mor en mans d'un
pastor que l'engana i el llança dins un pou. El de la va-
riant B el mata un tallador de llenya anònim, situat es-
tratègicament sobre un pi. La variant C és coincident
amb la B, però es dóna el cas que el tallador de llenya
és de nom conegut i sembla que era un individu que ha
existit en la realitat.

Analitzant les escenes comunes a totes les variants
veurem que el seu ordre d'intervenció mai no és el ma-
teix i que fins i tot canvia en les diferents versions de la
mateixa variant, àdhuc en les proporcionades pel ma-
teix informador.

L'ONOMÀSTICA

El caire onomàstic d'aquesta rondalla ofereix, al
meu parer, molt d'interès, sobretot en la seva vessant
toponímica. És sumament curiós observar la micro-
localització a què arriben algunes variants. És l'expo-
nent principal de l'apropiació de la rondalla per part
del poble, que la sent com a cosa tan propera a la seva
realitat, que fa desenvolupar el seu argument dins les
terres acostades al seu espai vital.

La variant A es localitza a S'Ermida i a Sa Caba-

(5) Cosme Aguiló Adrover: *Algunes eixides d'En Bernat Cincelaus i Na Maria Ramis*. Santanyí, 1974.

na (Manacor), la B a Es Racó (Artà), i la C a Es Rafal des Porcs (Santanyí).

La primera és pobra toponímicament, ja que les diferents situacions del seu argument no troben localització. Sí en canvi les altres dues. En la B apareixen els topònims Es Coll des Racó, Sa Font Soberana, Es Coll Rubiol, i Sa Cova. És en les quatre versions de la C on trobam la major riquesa: Es Sestadors, Ses Barreres de s'Hostalet, Es Camp Roig, Sa Bassa de sa Vinya, Es Pins de na Mira, Ses Rotes, Sa Torre de s'Almunia, i sa Bassa Clota.

Les versions de la variant C permeten constatar que l'informador situa els diferents esdeveniments de la rondalla quasi invariablement als mateixos llocs, al contar-la de bell nou, però que aquests llocs, existents en la realitat, poden no ésser els mateixos als indicats per un informador diferent.

És sorprenent la mort del protagonista de la variant C en mans del sen Pere Forner, segons una versió, i del sen Torrer Vell segons una altra, i és una circumstància el fet que aquest personatge darrer hagi existit en la realitat, i és així si hem de creure una observació del comunicant segons la qual era un home nadiu de Santanyí que estava llogat en Es Rafal i havia per nom Miquel.

ES LLEÓ D'ES RAFAL

Variant C₂. Recollida el 14 - XI - 1980.

Això era i no era, bon viatge faça la cadenera, per voltros que escoltau un aumut i per mi una barcella. Es llevó d'Es Rafal, pentura va ésser es darrer llevó que hi va haver, era un animal ja vei i atxacós, mort de fam, carregat de pruaga i mals de veiura, i un dia estava tan desanant que va envestir a una eueia a damunt Ses Rotes d'Es Rafal, per menjar-sè s'eueia. I li va dir s'eueia: "Deixem-ho anar an això, perquè tu vus que jo men aqueix anyelló tan petit que tanmateix no hi hauria una mossegada per tu i jo l'he de pujar i això. Per què no te menges un xot de llavor?". Va dir: "Trob que has pensat bé", va dir es llevó. I diu: "Idò vus. Allà hei ha aquell". Bien. Es llevó hi va anar i li va dir: "Mira, -diu-, m'ha passat això amb aqueixa eueia i m'aconseia que es panxo seria més gros i que m'aniria millor si te menjava a tu". Es xot va dir: "Bien. Idoi si ho trobes heu porem fer, però ¿per què no feim una cosa?, -diu-, ja varem discutir amb s'altre llevó (vol dir xot), un dia d'aquests, a voure qui corria més fort. Per què no mos provam a córrer?, i tu te menjaràs, en tot cas, es

qui perdà de noltros, -diu- perquè -diu- jo sostenc que jo li guany i el sostén que ell me guanya a jo". Dit i fet heu conten a s'altre xot. Aquel també ho va trobar molt raonable, molt bé, i decidiren provar-sè a córrer a partir d'Es Sestadors d'Es Rafal i que sa meta d'arribada seria a Ses Barreres de s'Hostalet. Es llevó via de fer de batle i els havia de donar s'es-sús. Es dos xots se'n varen anar a puesto i es llevó, amb una veu molt forta, molt poderosa, les va donar s'es-sús. Es dos xots arranquen i ja són partits cap a s'Hostalet, i, amb so mateix arribar, -se coneix que, allò, devien estar pactats-, els dos peguen mufada, tots dos a la par, an es llevó i el varen tirar de grapes. Li varen fer molt de mal. Els se varen fer enfora, i es llevó heu va haver de deixar anar an allò. Bien. Ja va ésser partit cap a ses cases, otra ves, i a dins Es Camp Roig hei pasturaven sa guarda de trutges. I varen anar a una trutja que menava una ventrada de porcellets molt guapos i li diu es llevó a sa trutja que hei anava per menjar-la-sè, però sa trutja va dir, diu: "Jo -diu- saps que som de veia i tirosa i no en trauràs agüier de jo. Per què no te menges es porcellets?, que vus que el se men tan grassos i seran més bons de rovegar que jo". Es llevó va dir: "Sí, sí, sí, -diu-, trob que has pensat bé". "Però hei ha una cosa", va dir sa trutja. Diu: "Com que -diu- van bruts de grufar i fang i això, si anàssim a Sa Bassa de sa Vinya, que és suquí, les fariem nets a dins s'aigo i llavò les te pories menjar". Heu pactaren així. Van a Sa Bassa de sa Vinya, i quan varen ésser dins s'aigo, que havia plegut i n'hi havia molta, sa trutja esverga grufada an es llevó. Ja tenim es llevó per davall s'aigo, fent es mig badegot, i trutja i porcellets cametes me valguen, cap a ses cases, i es llevó va quedar allà, brut i enxircat, i en fin. Bien. Això no acaba així sinó que l'homo (aquí hi ha un fragment ininteligible) ses seves i fina, aprop de per allà també sa guarda d'egos. I va anar a una ego i li va dir, diu, diu: "Mira -diu-, he vengut aquí -diu- perquè -diu- no he berenat, fa tres dies que no he menjat res, o quatre, i he vengut per menjar-mè una pollina, aqueixa pollina que menes". S'ego va dir: "Mira, -diu-, heu trob bé, si no has menjat fa tants de dies la te pots menjar -diu-, però m'hauries de fer un favor -diu-. Som coixa d'una cama de darrera, no sé si em degué aficar una espina, o no sé que punyetes tenc -diu-, es cuento és que la m'hauries de treure". Diu: "Mem per què?", ell. I s'ego va alçar sa pota, i com va tenir es llevó a tir li esverga coça, i ja tenim es llevó de grapes. S'ego i polli-

neta corren cap a ses cases, cames me valguen, i es llevó va quedar allà malferit i mig esturmeiat. S'animal després de tants de fracassos i tans de sofriments i tot això, (feia una calor tremenda), se'n va anar i s'asseu a davall un pi d'Es Pins de Na Mira, que diven. Bien. Resultava que es forner d'Es Llombards, que havia anat a tair l'lenya, com va voure venir es llevó 'via pujat a damunt aquell pi, per fugir des llevó. I es llevó allà davall va passar revista, va posar a llamentat-se de què li havia succeït. Diu: "És que ben mirat —diu— jo me'n meresc més —va dir, diu— perquè com és ara —diu— ¿qui m'ha fet batle a jo per anar a dar en sus a dos xots de llavor?, ¿qui m'ha fet bugadera a mi per anar a rentar porcells a Sa Bassa de sa Vinya?, ¿qui m'ha fet menescal a jo per anar a treure espines a sa pota d'una ego?" Diu: "És que també dec esser es més beneït que s'ha vist mai". Diu: "Saps que valdria, amb lo vei que som i cabota que som, pués que caigués una destrat del cel i me taiàs es coll". Com es forner va sentir això, i estava damunt es pi amb sa destratota, li tira sa destrat, amb tota sa força, el fer damunt es coll i va tair es coll an es llevó. Això és lo que va passar i així m'ho contava mu mare.

ES LLEO D'ES RAFAL

Variant C₃. Recollida l'1 - III - 1980.

Es Rafal, hei 'via un llevó. I va estar malalt aquest llevó, i va esser set o vuit dies sense porer sortir des ses cau. I com va estar un poquet bé se'n va anar per voure si trobaria caça per menjar. I se'n va anar a sa guarda de ses egos, a una ego que menava una poltreta molt guapa, i va dir: "Ai, egueta! Te menjaré, jo tenc molta de talent". I ella va dir: "Bé —s'ego—, però primer em pories treure una espina (inintel·ligible). Te menjaràs sa poltreta que és més tenra; jo som veia". I el se posa: "Tenc una espina en aquesta pota". Va dir: "Idoi sí, la't puc treure". I com va estar a punt li esverga coça, i el reveixina sa cóva, i s'ego i sa poltreta cap a sa boval. I com se va aixicar ja no va voure ego, ni poltra, ni res. "Ja la m'han feta". Se'n va a una guarda que hi 'via una trutja amb set o vuit porcellets. "Ai, trutgeta! Ja ballareu, jo tenc molta fam". I sa trutja va dir: "Aquests porcellets van molt bruts per menjar-les-tè. Hem d'anar a Sa Bassa de sa Vinya i les rentarem, i llavò faran menagera". "Bé, idoi anem-hi". Sa qüestió: com sa trutja heu va voure a punt, que rentaven es porcellets, li esverga grufetjada i ja el té allà avon hei 'via deu pams d'aigo. I per avall, sa trutja amb sos porcellets. I com va sortir ja no va

voure res. Se'n va —"bono, bono, ja la m'han tornada fer"— a Sa Torre de s'Amunia (darrera Sa Torre de s'Amunia és un tancat), i hei va haver dos xots de llavor i va dir: "Ai! Un o s'altre ballareu, jo tenc de (inintel·ligible)". I el va dir: "Bé, idoi qual? Qual t'has de menjar? Saps que farem? Tu posa't as mig, i noltros, un de cada banda, vendrem a tu, i es primer que vendrà, o es darrer, te menjaràs". Sa qüestió: se varen avenir, i un li pega de davant, i s'altre li pega de darrera i ja el varen tornar tenir de gorbeu. "Estic llest!, estic llest!" I se'n va anar a un pi que hi 'via el sen Torrer Vei, que era un taiador de llenya, i com va voure es llevó se va retgirar i se'n va anar a damunt un pi. I aquell llevó, tot cansat, mort de fam: "Vaia que ho som estat de beneït. Com és ara: s'ego m'ha tirat una coça, sa trutja m'ha tirat dins s'aigo, es xots... més valdria 'gués cagada una destrat del cel que em 'gués taiat es coll". I aquell sen Torrer estava damunt es pi, zzzzàs! li dóna sa destrat i va quedar mort, i ara no hi ha hagut pus llevó en Es Rafal.

ES LLEO D'ES RAFAL

Variant C₄. Recollida el 9 - IX - 1980.

En Es Rafal un temps hi havia un llevó i se menjava tot lo que li agradava de sa possessió; era l'amo. I va estar malalt. I va estar set o vuit dies sense porer sortir. I com va sortir estava mort de fam, i va dir: "Nooo! Jo hauré de fer es cap viu! Hauré de voure si trob caça". I va sortir, i va trobar una trutja amb set o vuit porcellets. I va dir: "Ai, trutgeta! Ja faré panxa contenta!". Diu: "I que vol dir això?". Diu: "No he menjat res fa vuit dies, i aqueis porcellets ara seran bons de rovegar". I sa trutja va dir: "No vós que van de bruts?". Perquè era en s'estiu i s'havien bolcats per dins es llot de Sa Bassa de sa Vinya. I va dir: "Hauriem d'anar a rentar-los, abans de menjar-les-tè". Diu: "Idoi anem". Se'n van a Sa Bassa de sa Vinya. I ja són partits a rentar es porcellets. I sa trutja va dir: "Fe't endins que hi ha més aigo". I se fa endins. I sa trutja com (el) va voure sa seva li pega grufetjada an es llevó i el tira a un lloc que pentura hi 'via deu pams d'aigo. I 'ranca de córrer amb sos porcellets, i camietes me valguen. I sa qüestió que com es llevó va sortir, ni va voure trutja, ni porcell, res. "Ai Déu meu! Ja la m'han feta bona! Ja la m'han feta bona!". Va sortir així com va porer, i llavò se passetjava, i va voure una ego, una poltreta de tres o quatre mesos, grassa que no poria més, una poltreta rotja. I va

dir: "Ai, egueta! No sé de quan no he menjat res, per mi fa quinze dies. Ja ballaràs!" I aquella ego va dir: "Ah llevó! I saps què? Lo primer, tenc una pota que em fa molt de mal. Hauries de voure si em treus un bastó, o espina que m'hi vaig ficar". Diu: "Bé. Idoi vén-ga". I s'ego li dóna sa pota de darrera i com va oir que ell culetjava, com va voure sa seva li esverga coça, i el me tira set o vuit passes més enfora, i s'ego i sa pollina escapades cap a sa boval, cametes me valguen! I com es llevó es mal de cor li va haver espassat, ni va voure ego, ni va voure pollina, ni va voure res. "Ai Déu meu! Quina mala sort! Ja la m'han tornada fer! Ja la m'han tornada fer!". Ja és partit cap a Sa Torre Amunia, que hi ha un bon tancat, que hi 'via dos xots de llavor, sementals, allà tots sols. "Ai xotets! Ja ballareu! M'he de menjar un o s'altre. Estic mort de fam!". "Sí? I què ha estat?". "He estat malalt (ininteligible) un més que no he menjat res, i ara m'he de menjar un des dos". Varen dir: "Bono, idoi com heu hem de fer?". "I com heu hem de fer?". I aquels xotets varen dir: "Saps que has de fer? Posà't a suquí as mig, i mida-mos ses passes, i aquel que arribarà a tu es darrer, aquel te menjaràs".

"Bé". I el mida coranta o cinquanta passes, un, i ell as mig com una candela de dret, més alerta que un coní. I, "es sus". Com les va dir "es sus" cametes me valguen cap a ell. I els dos, es dos xots, l'apleguen, un de davant i un de darrera, i ja el varen renir en terra, mort de mal de cor. I cametes me valguen. I el com va porer, se va aixicar i se'n va anar a Sa Bassa Clota, que hei havia un piili, molt groooooo! I hei havia un taiador, que taia-va llenya, que li deien el sen Torrer, de Santanyi. I va dir: "Ai! ara ve es llevó. Em menjarà, no tenc cura!". No sabia com se'n 'via de desfer. I puja a damunt es pi, aquell homo, amb sa destrat amb sa mà. I aquell llevó s'ajeu tot acalorat a davall es pi, mort de fam. "Ai! Que ho som de desgraciat! Com és ara, sa trut-ja m'ha tirat dins sa bassa, s'ego m'ha tirat una coça, es xots m'han mort de sa sucada que m'han pegada, de davant i de darrera. No sé com hev hauria de fer, jo, mort de fam! Més valdria que caigués una destrat del cel que em taiàs es coll." I el sen Torrer estava damunt amb sa destrat: zzzzzà! Li enfloca sa destrat, i es cap va botir un tros i ... I no hei ha hagut pus llevó. I ja està acabat lo que io sé.

SEQUÈNCIES ESCENOGRÀFIQUES DE LES TRES VARIANTS

Variant	Monstre Protagonista	1	2	3	4a	4b Monòleg considerant les pròpies desgràcies	5 Mort del protagonista
A	GEGANT	Egua i pollina	Truja i porcells	Quatre xots	Pastor	—	El pastor, mitjançant un engany, el llança dins un pou
B	DRAC	Madona i nin	Truja i porcells	Egua i pollina	—	+	Un tallador de llenya li llança la destrat des de dalt d'un pi
C ₁	LLEÓ	Ovella i anyell i dos xots	Egua i nadís	Truja i porcells	—	+	Id
C ₂	LLEÓ	Ovella i anyell i dos xots	Truja i porcells	Egua i pollina	—	+	Id
C ₃	LLEÓ	Egua i poltra	Truja i porcells	Dos xots	—	+	Id.
C ₄	LLEÓ	Truja i porcells	Egua i pollina	Dos xots	—	+	Id.

PARADIGMA ONOMASTIC DE LES TRES VARIANTS

Variant	Possessió	Terme	ESCENES (TOPONÍMIA)					Nom del qui mata el monstre
			1	2	3	4a	4b	
A	S'Ermítia i Sa Cabana	Manacor	?	?	?	?	—	?
B	Es Racó	Artà	Es Racó	Es Coll des Racó i sa Font Soberana	Es Coll Rubiol i Sa Cova	—	?	?
C ₁	Es Rafal des Porcs	Santanyí	Es Sestadors i Ses Barreres de s'Hostalet	?	Es Camp Roig i sa Bassa de sa Vinya	—	Es Pins de Na Mira	El sen Pere Forner
C ₂	Es Rafal des porcs	Santanyí	Ses Rotes Es Sestadors i ses barreres de s'Hostalet	Es Camp Roig i sa bassa de sa Vinya	?	—	Es Pins de Na Mira	?
C ₃	Es Rafal des Porcs	Santanyí	?	Sa bassa de sa Vinya	Sa torre de s'Amunia	—	?	El Sen Torrer Vei
C ₄	Es Rafal des Porcs	Santanyí	Sa bassa de sa Vinya	?	Sa torre Amunia	—	Sa bassa Clota	El sen Torrer, de Santanyí